

Janez Vajkard Valvasor (1641–1693)

Polihistor, ključna osebnost slovenske zgodovine

■ **Dragica Motik**, prof. zgodovine in geografije, je upokojena. Bila je učiteljica dopolnilnega pouka slovenščine v Nemčiji, nato vrsto let višja svetovalka za dopolnilni pouk slovenščine v tujini na *Zavodu RS za šolstvo*, od šolskega leta 2010 do 2017 pa je ponovno poučevala dopolnilni pouk slovenščine v Čabru, Tršču, Prezidu, Buzetu, Pulju in na Reki.

Nadaljujemo s predstavitvami znanih Slovencev, ki so se izobraževali v jezuitskem kolegiju pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Iz tega centra so v svet odšli mnogi mladi ljudje z odličnim znanjem in vrednotami. V jezuitskem kolegiju so se šolali pomembni Slovenci: F. A. Hallerstein, G. Gruber, M. Pohlin, J. L. Schönleben, J. Vega, A. T. Linhart, V. Vodnik ... Med njimi je bil tudi slavni Janez Vajkard Valvasor.

Valvasor je bil potomec stare plemiške družine iz Bergama. Rodil se je leta 1641 v Ljubljani, na Starem trgu 4 (mimoidoče nanj opozarja tabla na pročelju hiše). Njegov oče je bil lastnik gospodstev v Mediji pri Izlakah, kjer je mladi Valvasor preživel svoje otroštvo skupaj s 16 brati in sestrami.

Izobraževanje, potovanje, raziskovanje

Valvasorjeva izobraževalna pot se je začela v jezuitskem kolegiju pri Sv. Jakobu v Ljubljani. Imel je dobre profesorje, ki so sledili načelu jezuitskega pedagoškega etosa; svojim učencem so poleg znanja posredovali mnoge veščine in vrednote, ki so jih uporabili na svojih poklicnih poteh. Valvasor je tu pridobil dobre temelje za razvoj in delovanje na raziskovalnem področju, med drugim tudi večino dobrega opazovalca. Naučil se je natančno opazovati svet okoli sebe, naravne pojave, ljudi, njihovo delo, navade, običaje, vaška naselja, plemiške gradove in samostane, zanimal se je za vse, kar so ljudje govorili in počeli. Kranjsko je v spremstvu pomočnikov šestokrat prekriziral na konju ali peš. Na raziskovalnih

potovanjih po Kranjskem je prenočeval med navadnimi podeželskimi ljudmi ali pod vedrim nebom, da bi ujel kakšen naravni pojav. Vse, kar je videl, slišal, zaznal in raziskal, je vestno zapisoval, skiciral in pojasnjeval. Potoval je tudi po Evropi, nekaj časa je bil v Angliji, Španiji, Nemčiji, Franciji, na Danskem, v Švici in celo v Tuniziji.

O Valvasorjevi izobrazbi in razgledanosti priča njegova bogata knjižnica z vsemi v tistem času pomembnimi znanstvenimi deli. Spoznal je mnoge pomembne osebnosti, s katerimi je ohranjal stike; pozneje je z njimi sodeloval na raziskovalnem področju ter še z večjo vnemo raziskoval lastno deželo in pisal o njej.

Valvasor se je izobraževal tudi na vojaškem področju. Vojaške veščine je pridobival pod vrhovnim poveljstvom Nikole Zrinjskega. V 60. letih 17. st. se je še z nekaterimi drugimi kranjskimi plemiči kot prostovoljec pridružil vojski in se pod poveljstvom Zrinjskega leta 1663 in 1664 boril proti Turkom v avstrijsko-turški vojni v Slavoniji.

Zanimale so ga številne stvari. Bil je polihistor, risar, zbiratelj različnih uporabnih predmetov, zbiral je star denar, orožje, instrumente in se ukvarjal z bakrotiskom. Bil je eden prvih sistematičnih kartografov na

Kranjskem. Rupel je v uvodu v Slavo vojvodine Kranjske ob Valvasorjevem portretu, kjer je ta v polni vojaški opravi, zapisal: »V okvirju okoli so poleg imena našeta njegova posestva in njegova služba, tj. stotnik dolenskih pešcev ter članstvo angleške Kraljevske družbe. Okvirja se na spodnjem koncu drži Valvasorjev grb. Zgoraj je skiciran na levi strani astrolabium ali zvezdomer, na desni pa globus. V ozadju na levi je poudarjeno z bobnom, mečem, puškami itd. Valvasorjevo vojaško delovanje, na desni pa s knjigami in zemljepisno karto njegovo učnjaško delo« (Rupel v Valvasor, 1977: VIII).

Stiki in sodelovanje z jezuiti

Z ljubljanskim jezuitskim kolegijem ter s cerkvijo sv. Jakoba je bil Valvasor tudi po ključku šolanja osebno in delovno povezan. Imel je prijateljske in delovne stike s svojim bivšim profesorjem, slovenskim pisateljem, zgodovinarjem in duhovnikom/jezuitom J. L. Schönlebenom. Ta ga je povabil k sodelovanju pri pripravi zgodovinskega dela *Carniolia antiqua et nova* (2. del), v katerem je želel prikazati sodobno Kranjsko. Ker je bil v tem času priletni Schönleben bolj kabinetni učenjak, je k sodelovanju povabil mladega Valvasorja. Ta mu je bil v veliko pomoč pri raziskovanju v naravi, saj je bil izrazito empiričnega duha. Na Kranjskem ni bilo človeka, ki bi bolje poznal deželo. To sodelovanje je Valvasorja močno zaznamovalo in dodatno okrepilo njegovo željo po raziskovanju, zapisovanju ter objavljanju (Reisp, 1983: 143).

Z jezuiti je sodeloval tudi pri izdelavi načrta za podstavek in steber Marijinega kipa ter njegovem modeliranju (to je njegova iznajdba). Kip so naročili deželni stanovi, ki so se zaobljubili, da ga bodo v zahvalo za zmago nad Turki leta 1664 postavili ob cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani.

Valvasorjevi ožji družinski člani so bili aktivni sodelavci jezuitskega reda v Celovcu, Trstu, Zagrebu in Sopronu. Tam so delovali bodisi kot predstojniki ali pa profesorji, v ljubljanski jezuitski cerkvi sv. Jakoba so sodelovali celo pri izdelavi dveh kapel.

Valvasor se je jezuitskega kolegija in svojih profesorjev spomnil v *Slavi vojvodine Kranjske*, v kateri je predstavil 56 znanih pisateljev oz. pomembnih mož dežele Kranjske, med njimi 17 jezuitov.

Potovanja spodbujajo raziskovalnega duha, domovina ga kliče nazaj

Valvasor je veliko potoval, več kot 10 let, toda vrnil se je v domovino, na Kranjsko, se poročil, kupil grad Bogenšperk in druge posesti ter hišo v Ljubljani. Na Bogenšperku si je uredil delavnico – bakroreznico, ki jo je potreboval za pripravo 15 knjig *Slava vojvodine Kranjske*. Pridobival je sodelavce, izobražence iz različnih jezuitskih izobraževalnih središč, in jih pripeljal na grad Bogenšperk. Pomagali so mu pri izdelavi topografskih kart za potrebe omenjene knjige. Zanimiv je bil Valvasorjev odnos do preprostih ljudi: »Kljub globokim družbenim razlikam, ki so v njegovem času ločile plemiča in znanstvenika od ljudstva, je imel do preprostih ljudi vedno human in spoštljiv odnos, če niso prestopali ustaljenih meja poštenja in družbenega reda. Dobro je vedel, da bi bil opis Kranjske nepopoln, če bi prezrl preprosto ljudstvo. Marsikaj se mu je zdelo tudi nenavadno in izredno in ker se je zanimal za posebnosti življenja podobno kot za izredne pojave v naravi, je to rad zapisal, pri tem pa kritično presojal in vrednotil odgovore ter dejanja poročevalcev. Povsod, kjer se mu je nudila priložnost, je tudi rad moraliziral, hvalil ali grajal, pomešano vedno s humorjem in z njemu lastno drastično, prijetno dikcijo, ki delu nikakor ni v kvar. Hotel je biti na vse strani pravičen in če se mu je zdelo potrebno, so bili njegove graje deležni visoki ali nizki. Čeprav je bil Valvasor samostojen raziskovalni duh, je bil še deloma pod vplivom praznoverja svoje dobe: verjel je v čarovnice, duhove, strahove, škrate, povodne može in podobna bitja« (Reisp, 2013).

Prepoznan in priznan med strokovnjaki v tujini

Valvasor se je dokazal kot odličen raziskovalec in je leta 1687 postal član angleške Kraljeve družbe v Londonu (*Royal Society*), ki je v svoje vrste sprejemala člane, ki so na matematično-naravoslovnem področju dosegli pomemben znanstveni napredek. To priznanje in članstvo mu je prinesla raziskava o Cerkniškem jezeru. Med drugim je o skrivnostnem jezeru zapisal: »Ne morem še odtegniti peresa od jam Cerkniškega jezera, ker ima še nadaljnji dve, od katerih se prva imenuje Velika Karlovica. Obe vodita

v goro, ki je čisto skalnata. V ti dve jami se odteka jezero, kadar je polno. Med tema dvema jamama je še druga velika luknja, vendar ne v jezeru, temveč nekaj sežnje nad njim, v gori. Zdaj pa moram povedati še to in ono o odtoku jezera. Vedeti je treba, da se ne odteče prav vsako leto. Včasih se zgodi, vendar zelo poredkoma, da izgine v treh, štirih ali v petih letih samo enkrat. Toda često se tudi primeri, da odteče v enem letu dvakrat ali celo trikrat, nikoli pa ne ostane vse leto suho. Sicer pa odteče navadno le enkrat v letu, namreč približno za Sv. Ivana in Jakoba. Kadar jezero izgine, zraste v dvanajstih dneh trava, ki da izvrstno seno. Ko ga pokose, preorjejo zemljo in sejejo proso; če se pa ne odteče zgodaj, ni mogoče sejati. Včasih se tudi zgodi, da voda preplavi proso, ker se jezero prekmalu napolni. Navadno pa le uspe, ker se jezero pozno nabere« (Valvasor, 1977: 104–105). Ob raziskovalnem delu se je Valvasor lotil tudi tehničnih načrtov in izumov. Izdelal je načrt za predor pod Ljubeljem. Ker pri vladarju ni našel razumevanja in denarja za uresničitev te ideje, jo je opustil (Reisp, 2013). Zaradi svojega prispevka k slovenski znanosti in kulturi je ena ključnih osebnosti slovenske zgodovine. Njegova podoba je bila v samostojni Sloveniji na bankovcu za 20 SIT.

Slava vojvodine Kranjske

»Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre deß Hertzogthums Crein) je najzahtevnejše delo obdobja med reformacijo in prosvetljenstvom, njegov življenjski opus presega dosežke dobe v tolikšni meri, da ga uvrščamo med naše najpomembnejše stvaritve sploh« (Reisp, 1983: 279). Akademik dr. Janko Kos je 10. maja 2017 na predstavitvi izida posodobljene knjige *Slava vojvodine Kranjske* poudaril: »Pomen Valvasorja se danes celo povečuje, saj dobiva novo mesto v naši kulturni zgodovini. Za 17. stoletje je bil namreč to, kar je bil Trubar za 16. stoletje, torej izjemna osebnost z nenavadno življenjsko zgodbo in s hotenji, ki so presegala povprečno raven takratnega kulturnega življenja pri nas. Valvasorjevo delo je lep primerek baroka v znanosti in zgodovinopisju, obenem pa pomeni tudi nenehen vir navdiha za slovensko znanost in literaturo. Prešernov pogled na zgodbo

vino je v resnici Valvasorjev pogled, v njegovih pesmih, na primer v *Krstu pri Savici*, najdemo vrsto motivov iz Valvasorjevega dela. Tudi pisci zgodovinskih romanov, od Jurčiča do Tavčarja, so pogosto zajemali iz Valvasorjevih opisov zgodovinskih dogodkov. In ti bodo nedvomno napajali našo literaturo ter zgodovinopisje tudi v prihodnje« (Kos v Butala, 2017).

Življenje pogosto poteka v nasprotju z našimi predvidevanji. Tudi Valvasorjevo je, vsaj kar zadeva večino njegovega premoženja – tudi knjižnega fonda. Zaradi velikih stroškov s posestvi in izdajo knjige *Slava vojvodine Kranjske* (vseh izvodov ni mogel prodati) je leta 1690, verjetno ob posredovanju P. R. Vitezovića (sodelavec pri pripravi topografskih kart), veliko knjig odkupila zagrebška škofija. Nekaj gradiva je v zadnjih desetletjih Slovenija odkupila nazaj.

Valvasorjevo življenje se je izteklo leta 1693 v Krškem. Pokopan je v družinski grobnici grajske kapele v Mediji.

Namesto zaključka

Valvasor je bil patriot, svojo domovino Kranjsko je imel rad, tudi tujcem jo je želel predstaviti v lepi luči. Zagovarjal je »to žlahatno zemljo«, o kateri tujci niso veliko vedeli. V posvetilu v *Slavi vojvodine Kranjske* je zapisal: »... sem dolžan, svojo drago domovino Kranjsko ne le sam zase častiti, marveč žarke njene slave tudi v daljni svet pošiljati ...« (Valvasor, 1977). Domovini je služil z »orožjem za ušesom«. To je počel tako, kot je najbolje znal. Kako pa to počnemo mi? ◀

Literatura

- Butala, Gregor (2017): Prenovljena izdaja *Slave vojvodine Kranjske*: Dediščina, ki živi še danes. *Dnevnik*, 10. maj 2017. Pridobljeno 17. 8. 2020 s spletne strani: <https://www.dnevnik.si/1042771433/kultura/knjiga/1042771433>.
- Janez Vajkard Valvasor. Pridobljeno 17. 8. 2020 s spletne strani: http://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_Vajkard_Valvasor.
- Reisp, Branko (1983): *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Reisp, Branko (1998): Iz rodbine Valvasor in jezuiti. V Vincenc Rajšp (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773)*: zbornik razprav. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete.
- Reisp, Branko (2013): *Valvasor, Janez Vajkard, baron (1641–1693)*. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Pridobljeno 17. 8. 2020 s spletne strani: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi759993/#slovenski-biografski-leksikon>.
- Rupel, Miro (2013): *Ritter-Vitezović, Pavel, plemeniti (1652–1713)*. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Pridobljeno 17. 8. 2020 s spletne strani: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi509138/#slovenski-biografski-leksikon>.
- Valvasor, Janez Vajkard (1977): *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga.